

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

В. В. КРУПА

Освіта – унікальне суспільне явище, що справляє значний вплив на всі аспекти життя і діяльності країни, соціуму, людської цивілізації загалом. В умовах сучасної науково-технічної та інформаційної революції освіта функціонує як складний соціально-економічний організм, який відіграє велику роль у суспільному прогресі людства. Вона є однією з найвагоміших галузей трудової і пізнавальної життєдіяльності. Технологічно організоване навчання передбачає, перш за все, орієнтацію на групові форми навчання й навчання, що забезпечує спеціалізацію навчального процесу для різних груп тих, кого навчають, диференціацію постановки завдань навчання, спрямованість на різноманіття форм взаємодій, міжособистісних відносин і спілкування з висуванням на перший план соціальної природи навчання й розвитку особистості, використання критеріїв оцінювання ефективності навчально-виховного процесу. Реформування вищої освіти та входження України в європейський освітній і науковий простір зумовлені зростанням вимог до професіоналізму випускників закладів вищої освіти в умовах ринкової конкуренції. Орієнтація на розвиток студента як особистості, індивідуальності й активного суб'єкта професійної діяльності може бути реалізованою лише на гуманістично-демократичному підґрунті педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах. Така організація професійної підготовки майбутніх фахівців усе більше набуває характеру діалогу, співпраці, співтворчості, в яких переважає взаємозацікавлений обмін особистісними цінностями й досвідом викладача і студента. Це відкриває ширші можливості студенту підготувати себе до успішної самореалізації, яка буде визначатися як його фаховою обізнаністю, так і психічним та фізичним благополуччям.

Мета статті: розкрити сучасний етап розвитку системи освіти України який характеризується її реформуванням, пошуком шляхів приведення змісту у відповідність із особистісними запитами студентів зі світовими стандартами. Кризові явища в освіті, які спостерігаються нині, пов'язані з становленням України як незалежної держави, характером суспільних відносин, реформуванням політичної та економічної систем на принципово нових засадах.

Пристосована в минулі роки до жорсткого зарегламентованого оточення, освіта сьогодні ввійшла в суперечність із новими, більш гнучкими такими, що зазнають постійних трансформацій, вимогами українського суспільства.

Реформування освіти зумовлене необхідністю подолати негативні явища, що мають місце в українському суспільстві. Не випадково, що серед численних трансформацій і модернізацій останніх десятиліть особливе місце відводяться тим, які безпосередньо пов'язані з освітою та управлінням освітою. Система освіти України складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти. Структура освіти включає: дошкільну освіту; загальну середню освіту; позашкільну освіту; професійно-технічну освіту; вищу освіту; післядипломну освіту; аспірантуру; докторантуру; самоосвіту. Органами державного управління освітою в Україні є Міністерство освіти і науки; міністерства і відомства України, які мають навчально-виховні заклади; Вища атестаційна комісія (ВАК) України; відділи (управління) освіти місцевих державних адміністрацій. Державний характер управління системою загальної середньої освіти базується на принципах: доступності для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; доступності й безоплатності здобуття повної загальної середньої освіти; обов'язковості повної загальної середньої освіти; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей; органічного зв'язку із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежністю освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; наукового характеру; інтеграції з наукою і виробництвом; взаємозв'язку з освітою інших країн; гнучкості й прогностичності системи освіти; єдності та наступності; безперервності й різноманітності; поєднання державного управління і громадського самоврядування. Ці принципи визначають основні напрями, пріоритети освітньої політики, а отже, і характер освіти та освітніх закладів у країні. Для сучасного стану системи управління освітою характерний процес децентралізації, тобто передача ряду функцій і повноважень від вищих органів управління нижчим. Державні органи розробляють найбільш загальні стратегічні напрями, а обласні й районні (міські) органи спрямовують зусилля на вирішення конкретних, фінансових, кадрових, матеріальних, організаційних питань. Другою особливістю є перехід від державного до державно-громадського управління освітою, головною метою якого є поєднання зусиль держави і суспільства у вирішенні проблем формування державної політики в галузі освіти, питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності. Важливим показником підсилення суспільного характеру управління освітою є роздержавлення системи освіти. Поряд із державними в Україні функціонують недержавні загальноосвітні навчально-виховні заклади, створені на основі інтересів та бажань студентів і батьків, учителів і вихователів, запитів регіональних, національних, професійних, конфесійних об'єднань і груп. Управління такими закладами здійснює безпосередньо його за-

сновник або опікунська рада за його дорученням та ним сформована. Також значну роль у системі освіти відіграють державні освітні стандарти. Вони визначають зміст освітніх програм, що реалізуються в освітніх закладах, регламентують їхню діяльність, окреслюють загальні параметри системи освіти в цілому. Управління – це діяльність, спрямована на розробку рішень, організацію контролю, регулювання об'єкта управління згідно з метою, аналіз і підбиття підсумків на основі достовірної інформації. Керівництво закладами вищої освіти повинно здійснюватися відповідно до таких принципів управління: державотворення, професіоналізм, науковий та практичний підхід, плановість, демократизація, гуманізація, цілеспрямованість, компетентність, оптимізація, ініціатива й активність, об'єктивність в оцінці виконання працівниками закладу освіти своїх обов'язків, принцип поєднання колегіальності з персональною відповідальністю. Способом впливу на учасників управлінського процесу є методи управління. Серед різних підходів можна виділити наступну їхню класифікацію: організаційні, педагогічні, соціально-психологічні та економічні методи управління. Організаційні методи передбачають систему організаційних розпорядчих впливів, спрямованих на досягнення поставленої мети. Це інструктаж, нормування, різні розпорядчі акти. До педагогічних методів управління відносять проведення науково-практичних конференцій педагогічних працівників, серпневих нарад учителів, семінарів, диспутів, педагогічних читань. Соціально-психологічні методи управління – це методи формування суспільної свідомості, морального стимулювання (заохочення і покарання), методи впливу на педагогічних працівників із використанням традицій педагогічного колективу (посвята молодого педагога, звіти творчих учителів), створення нормального психологічного клімату в колективі, а також методи соціологічних досліджень (анкетування, інтерв'ю, тестування, використання різноманітних соціометричних методик), які дозволяють визначити сформованість громадської думки, рівень задоволення роботою. Матеріальне стимулювання (преміювання, підвищення зарплати за результатами атестації), економічне планування та бюджетне управління відносять до економічних методів управління. Під функціями управління розуміють певний розподіл праці, спеціалізацію у сфері управління. Виділяють такі функції управління: за належністю до сфер діяльності – спеціальні, за етапами управління – загальні.

Спеціальні функції – це посадові функціональні обов'язки педагогічних працівників (директора, його заступників, класного керівника, педагога-організатора та ін.), а загальні функції управління властиві будь-якому об'єкту управління (до них відносять: планування, організацію, координування, контроль, регулювання, облік, аналіз). Тенденції розвитку управління освітою базуються на положеннях теорії управління. Головними складовими її є певні тенденції, відповідні їм закономірності й пов'язані з ними принципи управління навчальними закладами. Тенденції розвитку управління навчальними закладами визначаються розвитком і функціонуванням державного управління, соціальними та економічними процесами в суспільстві. Але головним фактором, що впливає на управлінські процеси в навчальних закладах, є система освіти України, яка віддзеркалює всі явища, які відбуваються в державі та за її межами. Категорія „тенденція” є формою прояву законів, які взагалі не мають іншої реальності, а відображаються в наближеному вигляді, у тенденції. Тенденція – це узагальнююче поняття, яке втілює суттєві постійні протиріччя, умови, фактори тощо, які носять систематичний прояв і здійснюють значний вплив на якість функціонування системи в цілому та її структурних компонентів. Тенденції, що притаманні сучасній освіті в Україні, можна визначити тільки аналізуючи процеси, які відбуваються в державі як у складній соціально-економічній системі, а також в єдності з розвитком міжнародної освітньої сфери. Тенденції розвитку системи освіти впливають на всі підсистеми, у тому числі й на управління, що у свою чергу відбивається на його закономірностях. Розглядаючи визначальні фактори розвитку управління загальною середньою освітою, можна систематизувати їх таким чином: економічні, соціальні, політичні, ринкові, технологічні, міжнародні.

Головними тенденціями функціонування та розвитку системи освіти в Україні, що впливають на закономірності управління навчальними закладами не залежно від їх типу і форми власності, є:

- пріоритетність загальнолюдських цінностей та гуманістичної спрямованості;
- активізація суспільних і державних зусиль для виведення освіти на рівень міжнародних стандартів і досягнень у цій сфері;
- формування націонал-патріотичної моралі;
- розвиток освіти на основі новітніх психолого-педагогічних технологій;
- відхід від принципів авторитарної, заідеологізованої педагогіки, нівелювання природних індивідуальних особливостей усіх, хто навчається;
- радикальна перебудова управління сферою освіти через її демократизацію, децентралізацію, створення регіональних систем управління навчально-виховними закладами;
- розвиток недержавних форм власності закладів освіти.

Ці найбільш загальні тенденції в освіті України породжують відповідні похідні тенденції у всіх її підсистемах: організаційно-управлінських, наукових, навчальних, виховних, спеціально-педагогічних, професійно-технічних тощо. Вони, відображаючи загальні проблеми освіти України, водночас є конкретно-специфічними внаслідок особливостей та умов їхньою діяльності.

Найбільш суттєвими тенденціями, що характеризують функціонування загальноосвітніх закладів в сучасних умовах, є:

- прагнення до розширення варіативності змісту навчальних програм, певної профілізації за необхідності дотримання державних стандартів освіти;

- намагання керівництва навчальних закладів створити комплекси: дошкільних, середньоосвітніх і закладів вищої освіти, поєднаних спільною стратегічною навчально-виховною метою і традиційними зв'язками, відповідною до загальної мети побудови організації та методики процесу навчання;
- конкуренція загальноосвітніх закладів різних типів і форм власності на основі покращення освітніх послуг;
- проникнення і втілення в навчальний процес іноземних педагогічних технологій (особливо у сфері викладання предметів гуманітарного циклу);
- розширення двосторонніх контактів між групами студентів, навчальними закладами різних країн;
- втілення дистанційної системи освіти на всіх її рівнях;
- поширення комп'ютерних технологій у процесі навчання.

До загальних тенденцій в освіті України можна віднести також: невідповідність бюджетного фінансування вимогам суспільства до якості навчання і виховання; певна орієнтація з боку органів управління освітою на самофінансування, підприємницьку діяльність навчальних закладів. Не можна залишити поза увагою і такі тенденції, як „старіння” педагогічних кадрів, відсутність високої мотивації для підвищення професійної майстерності та дійсно творчої праці. У той же час у керівництва навчальних закладів спостерігається тенденція до оволодіння технологіями професійного менеджменту і втілення їх в управління; зниження рівня реальної демократії управління та поширення власної авторитарності. Згідно з положеннями системного підходу, вище згадані тенденції, з відповідною їхньою трансформацією навчальними загальноосвітніми закладами держави, мають вплив на управління школами як складову цілісності загального рівня.

Перспективи управління системою освіти. Одним із завдань управління системою освіти є формування нового бачення освітніх проблем усіма його учасниками. Аналіз нормативно-законодавчих документів про освіту, опрацювання наукової та організаційно-методичної літератури, ознайомлення з передовим досвідом управління освітніми закладами дають змогу виділити два напрямки управління освітою: традиційний (сучасний) та інноваційний (перспектива на майбутнє). Метою традиційного державного управління є забезпечення оптимального функціонування об'єкт-суб'єктних компонентів системи освіти. Інноваційне управління (менеджмент) передбачає переведення освітньої системи, її змісту та об'єкт-суб'єктного потенціалу на більш якісний рівень, забезпечення розвитку та оновлення, відповідності рівня освіти вимогам сучасності. Під інноваційним менеджментом розуміється управлінський вплив держави на зміну факторів, що визначають виробництво товарів і послуг, у тому числі й освітніх, із метою підвищення ефективності роботи освітньої організації. Інтегруючись в європейський і світовий освітній простір, Україна повинна враховувати напрацювання, характерні для управління галуззю в інших країнах. Деякі з них можна розглядати не лише як приклад для вивчення, а й як приклад для наслідування, зрозуміло за умов врахування національних особливостей української системи освіти і тих пріоритетів, на досягнення яких вона орієнтується. Таке врахування не повинне передбачати сліпе копіювання зарубіжного досвіду, а надавати допомогу в розробці національної системи управління освітою, забезпечувати перехід її на державно-громадський рівень. Велику роль у цій справі відіграють громадські організації, органи місцевого самоврядування, асоціації батьків та навчальні заклади. У сучасних умовах основні напрями реформування системи управління освітою вбачаються: у чіткому визначенні компетенцій, повноважень і відповідальності органів управління всіх рівнів, забезпеченні їхньої взаємодії; у переході від розпорядчого до регулюючого управління системою освіти; розвитку державно-громадських форм управління освітою. Для успішного досягнення поставлених завдань необхідно вирішувати проблему підготовки управлінських кадрів, які мають усвідомлювати, що виконують справу державу, які здатні управлінську діяльність наповнити новим змістом.

Необхідно розробити нові освітні програми, що сприятимуть оновленню змісту підготовки управлінських кадрів до роботи в умовах демократичного управління освітою. Водночас важливо забезпечити якісний рівень навчання представників громадських структур до участі в управлінні, делегувати повноваження таким чином, щоб рівень складності завдань, що розв'язуються ними, відповідав рівню їхньої управлінської культури. Заклади вищої освіти України вже проводять навчання керівників навчальних закладів, вирішуючи проблему підготовки управлінських кадрів – менеджерів освіти – висококваліфікованих фахівців, спроможних розробляти, аналізувати й реалізовувати державну політику, ефективно виконувати управлінські функції, сприяти інноваційним процесам в освіті. Побудова змісту навчання відбувається з урахуванням сучасних європейських вимог до навчання, визначених у рамках Болонського процесу, враховує кращий світовий та вітчизняний досвід. Нова парадигма освіти в державі викликає необхідність змін і в управлінні галуззю, зокрема організаційної діяльності керівної ланки на рівні школи. Оновлення організаційної діяльності адміністрації навчальних закладів різних типів і форм власності необхідно здійснювати за такими напрямками: моделювання, розробка і впровадження матричної рухливої структури управління; послаблення вертикальних і посилення горизонтальних зв'язків; децентралізація управління; посилення соціальної складової в менеджменті (створення умов для розвитку неформальної структури колективу, збільшення уваги і витрат на колектив, гуманізація управлінського мислення та ін.); добір досвідчених спеціалістів, перспективної молоді; посадове зростання відповідно до професійних та загальнолюдських якостей; орієнтація на постійну, неперервну систему підвищення кваліфікації колективу; оволодіння управлінською культурою. Для інтеграції України в міжнародний простір важливим є визначення людини як найвищої цінності суспільства не тільки на словах, а й у справах. Це можливо за умови використання антропосоціального підходу до управління школою, що вбачає в людині одночасно й особистість, і головну виробничу силу з

певними духовними та матеріальними інтересами, а також сприяє поєднанню цих інтересів із суспільними. У Національній доктрині розвитку освіти у XXI ст.

Наголошується на необхідності підготовки та перепідготовки всіх рівнів серед основних напрямів модернізації управління освітою. Сьогодні багато ЗВО країни поряд із традиційними навчальними предметами запроваджують нові: основи менеджменту, стратегічний менеджмент, менеджмент інновацій, фінансовий менеджмент, інформаційне забезпечення управління, контрольно-аналітична діяльність, управління процесом навчання та виховання, психологія управління, основи наукових досліджень тощо. Першочерговим завданням постає реалізація цих програм у повному обсязі. Управління є тією рушійною силою, яка націлена на активізацію людини через створення оптимальних умов для прояву та розвитку її творчого потенціалу. Тому керівникам закладів освіти варто орієнтуватися в різноманітності сучасних управлінських ідей, вивчати й успішно застосовувати досягнення науки та перспективного педагогічного досвіду, організовувати творчу діяльність. У зв'язку з цим питання управління освітніми процесами є актуальним, оскільки шкільна практика свідчить про недостатню підготовленість керівників шкіл до професійної управлінської діяльності. У закладах освіти практично ще немає менеджерів. Зміна директорського, командного менталітету в освіті на менеджерський є пріоритетним завданням. Необхідно використовувати досвід закордонного менеджменту, вводити його в практику, але водночас його переробляти, адаптувати та запроваджувати з урахуванням специфіки національних традицій, менталітету, освітньої законодавчої бази України та інших факторів.

Отже, оволодіння основами менеджменту допоможе підвищити ефективність педагогічної та управлінської діяльності. Методи та прийоми самоменеджменту дадуть змогу успішно вирішувати різні проблеми особистісного плану, навчитися володіти собою, визначати та формулювати чіткі особисті цілі та цінності, займатися саморозвитком, доцільно використовувати час. Запровадження елементів менеджменту буде сприяти процесу демократизації й гуманізації студентського життя, ефективному управлінню закладом освіти, педагогічним та студентськими колективами.

Список використаних джерел:

1. Барабаш Ю. Г. Основи внутрішкільного управління. Луцьк : РВВ Волинський націон. ун-т. ім. Лесі Українки „Вежа”. 2009. 440 с.
2. Бегей В. М. Управління загальноосвітньою школою на демократичних засадах. Львів, 1995.
3. Гаєвська Л. Методологічне забезпечення дослідження розвитку державно-громадського управління освітою в історичній ретроспективі. *Економіка та держава*. 2009. № 7. С. 106–109.
4. Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття). Київ, 1994.
5. Єльнікова Г. В. Культура управлінської праці керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Управління школою*. 2004. № 35. 140 с.
6. Зверева В.І. Як зробити керування школою успішним / В.І. Зверева. Х. : Ранок, 2007. 160 с.
7. Концептуальні засади демократизації і реформування освіти в Україні. Київ : Школяр, 1997. 324 с.
8. Крыжко В. В., Павлютенков Е. М. Основы менеджмента в образовании : теория, практика и психология успешного управления. Запорожье : Просвита, 2000. 260 с.
9. Луговий В. І. Управління освітою : навчальний посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності „Державне управління”. Київ : УАДУ, 1997.
10. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків : Основа, 2004. 240 с.
11. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами : навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2007. 150 с.
12. Національна доктрина розвитку освіти у XXI ст. Київ : Шкільний світ, 2001.
13. Онишків З. М. Основи школознавства. Тернопіль, 1996. 104 с.
14. Скідін О. Л. Основи використання соціальних технологій в управлінні вищими закладами освіти : навчальний посібник. Запоріжжя : ЗДУ, 2003. 277 с.